

ИННОВАЦИЯЛАРНИНГ ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ВА УЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШДАГИ АҲАМИЯТИ

Раҳимова Кутлибика Эргашевна

Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Иқтисодиёт назарияси кафедраси, PhD докторант

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17986516>

Республиканинг инновацион ривожланиш стратегияси ва унинг кейинги тараққиёти фан, таълим ва ишлаб чиқариш ўртасидаги яқин ҳамкорлик даражасига боғлиқ; баҳолаш эса ушбу ўзаро боғланиш қандай самарали йўлга қўйилганига қараб амалга оширилади. Шу сабабли фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясини тизимли мувофиқлаштириш биринчи даражали аҳамият касб этади. Глобаллашув шароитида шиддатли ўсишга йўналтирилган кўплаб ёндашувлар келишилган жамоавий ҳамкорликни талаб қилади; таълим–фан–ишлаб чиқаришнинг самарали уйғунлиги ва инновацион жараёнларсиз ривожланишни тасаввур этиш қийин.

Келтирилган мулоҳазалардан аёнки, инсон манфаатларига хизмат қилувчи ҳар қандай соҳа ҳаётда айнан таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг яқин ҳамкорлигида ривожланади. Ижтимоий ҳаётнинг ўзи ишлаб чиқарувчи кучлар ва ишлаб чиқариш муносабатларининг диалектик бирлигидан иборат: ишлаб чиқарувчи кучларда ҳал қилувчи омил — малакага ва тафаккурга эга инсон. Унинг нутқи, фикрлаш даражаси ва меҳнат қуролларидан фойдаланиш кўникмалари соҳавий фан, таълим ва ишлаб чиқаришнинг мувофиқ ривожига боғлиқ. Бундай юксалиш эса тармоқ ичида тўла интеграция, мавжуд ҳолатни пухта таҳлил қилиш, истиқболларни реал белгилаш, эришилган натижаларни мувофиқлаштириш, таълим босқичлари билан узлуксиз алоқа, касбий кўникма ва компетенцияларни шакллантириш, чуқур фундаментал билимга эга, юксак ахлоқли шахсни тарбиялаш ҳамда яратилган инновацияларга таяниш орқали таъминланади.

Сўнгги йилларда, олийгоҳларда юқори малакали кадрлар тайёрлаш билан бир қаторда, илмий-тадқиқот фаолиятини янада такомиллаштириш, интеллектуал ва моддий ресурслардан оқилона фойдаланиш, йирик илмий-амалий дастурлар ва инновацион лойиҳаларни сифатли тайёрлаш ҳамда уларни ишлаб чиқаришга жорий этиш мақсадида «таълим–фан–амалиёт» боғланишини мустаҳкамлашга қаратилган қатор директив ҳужжатлар қабул қилинди.

«Фан–таълим–ишлаб чиқариш» интеграцияси инновацияларни яратиш ва жорий этишда қуйидаги мақсадларга хизмат қилади [3]:

- шерикларнинг ўзаро имкониятларидан фойдаланган ҳолда салоҳиятини ошириш;
- ўз мақсадларига эришиш учун ҳамкорларда мавжуд ресурслардан фойдаланиш имкониятига эга бўлиш;
- интеграциянинг инвестициявий жозибадорлиги ҳисобига учинчи томонларнинг молиявий ва бошқа ресурсларини жалб этишни енгиллаштириш.

Шу билан бирга интеграцияланган инновацион тузилма иштирокчилари — олийгоҳлар (анъанавий ва инновацион), илмий-тадқиқот институтлари (академик ва тармоқ), корхоналар (йирик, ўрта, кичик) — ўз хусусиятлари билан фарқ қилади. Турли

тармоқ ва салоҳиятга эга субъектларни бирлаштиришдан мақсад — синергия самарасига эришиш. Ягона мақсад атрофида бирлашган тузилмада шериклар нафақат ўз самарадорлигини оширади, балки бошқа иштирокчилар ютуқларидан ҳам манфаатдор бўлади — бу узоқ муддатли режалар рўёби учун кафолатдир. Умумий манфаат интеграция жараёнларини чуқурлаштириш, меҳнат тақсимоти ва кўлам самарасини оширишга, зарурат туғилганда янги иштирокчиларни жалб қилишга ундайди.

Иқтисодий ўсишнинг энг муҳим устувор йўналишларидан бири — инновацион жараёнларни юқори даражада ташкил этиш ва тизимли ривожлантириш. Жаҳон даражасида илмий-техник тараққиёт барқарор ўсишнинг муҳим омили сифатида эътироф этилган бўлиб, у фан, техника, тадбиркорлик ва менежментни бирлаштирадиган инновацион механизмлар шаклланишига таянади. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурининг босқичма-босқич амалга оширилиши Ўзбекистонга инновацион ривожланиш босқичига ўтиш имконини берди: миллий иқтисодиёт инновацион стагнациядан инновацион ҳаракат фазасига ўтди [4]. Бу янги талаб ва вазифаларни белгилайди. Шу асосда инновацион ривожланиш стратегияси қуйидаги устувор йўналишларда намоён бўлади [5]:

- илғор халқаро тажрибани инobatга олган ҳолда, маҳаллий шароитга мос поғонама-поғона инновацион ривожланиш моделини ишлаб чиқиш ва жадаллаштириш;
- «ортга қайтиш»ни олдини оладиган профилактик чораларни белгилаш;
- тақлиф этилаётган инновацион ишланмалар ва технологияларни кенг кўламда қўллаб-қувватлаш учун шароит яратиш;
- иқтисодиётнинг барча тармоқларида, жумладан фан ва таълимда, бозор субъектларининг инновацион фаолиятини рағбатлантириш тизимини қайта кўриб чиқиш;
- корхоналар ва бошқа ташкилотлар томонидан приклад тадқиқотларни олийгоҳлар ва ИТИлар билан ҳаммолиялаштиришни фаол жорий этиш;
- инновацион инфратузилмани шакллантириш.

«Билимлар иқтисодиёти»ни барпо этишда фан ва таълимга устувор эътибор — ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Олийгоҳларда илмий-тадқиқот фаолияти ўсиши иқтисодиётнинг инновацион стратегияси ва ислохотлари қай даражада амалга оширилаётганига боғлиқ. Замонавий таҳлиллар инновацион ривожланишнинг икки асосий муаммосини кўрсатади:

- (1) стагнация сабабларига оид қарашларнинг ҳаддан ташқари парокандалиги;
- (2) уни бартараф этишда яхлит ёндашувнинг йўқлиги [5].
- (2) 1990-йиллар иқтисодий пасайиши технологик парокандаликка ва олий таълим билан фан ўртасидаги боғчанинг заифлашувига олиб келди, бу эса фан тараққиётини чеклади. Ўша даврда кўплаб олийгоҳлар «оммабop» йўналишлар — иқтисод, менежмент, ҳуқуқ —ни кенгайтирди, натижада ушбу соҳалар бўйича битирувчилар ортиб, олийгоҳларнинг инновацион ривожланиши орқада қолди.

Кейинроқ, иқтисодий курсни жаҳон технологик трендларига мос равишда тузатиш зарурати англaнгaч, олий таълим тизимида кескин бурилиш юз берди. Инновацион ишлаб чиқариш ва бошқарув учун малакали кадрлар танқислиги, шунингдек қатор

ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этишда «психологик тайёр эмаслик қопқони» вужудга келди. Иқтисодчилар таърифига кўра, бу — скептицизм ва нигилизм ёки, аксинча, қоникқанлик ва хавфдан қочиш, ўзгаришга ва такомиллашишга ҳохишсизлик каби психологик омиллар мажмуасидир [6]. Стагнациядан чиқиш учун давлат, бизнес, фан ва технологиялар ўртасида махсус мувофиқлаштирувчи модел керак бўлди; бу макроиқтисодий тартибга солиш мазмунига ҳам таъсир этди. Олийгоҳларнинг инновацион ривожланиш модели иқтисодиётда инновацион ўзгаришларни илгари суришнинг муҳим воситаси сифатида кўрилмоқда. Унда икки асосий функция ажралиб туради:

1. йўналишлар бўйича мутахассислар тайёрлаш;
2. илмий тадқиқотлар ва инновацион ишланмалар яратиш.

Бу функциялар натижани ишлаб чиқаришга қадар бўлган босқичларни қамраб олади ва «фан-таълим-ишлаб чиқариш» интеграцияси ҳамда корпоратив ҳамкорлик механизмларини шакллантиради.

Давлатнинг иқтисодий ривожланиш концепция ва стратегияларини таҳлил қилиш «иқтисодий билимлар»га дахлдор кўплаб муаммоларни очиб берди. Инновацион муаммоларни «сабаб-механизм-оқибат» занжири бўйича ўрганиш қийин бартараф этилувчи тўсиқлар кўпайишини кўрсатди. Миллий ривожланиш учун таклиф этилган инновацион технология ва ғояларни таҳлил қилиш жараёнида миллий хавфсизликка дахлдор глобал омиллар аниқланди; шунинг учун таълим ва фан соҳасида инновацион хавф-хатар ва тўсиқларни ўрганишга алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ деб топилди. Инновацион таҳдидлар таълим, фан ва технология тизимларини давлат томонидан тартибга солишда деструктив тенденцияларга баҳо беришни талаб қилади. Бу қийинчиликлар инновацион ислохотлар имкониятини истисно этмайди. Энг тез-тез учрайдиган муаммолар: илмий муассасалар ва олийгоҳларнинг глобал муаммоларга рақобатбардош ечим таклиф қилишдаги ожизлиги; НИОКР учун бюджет маблағларининг етарли эмаслиги; фаннинг авлодлар ўртасидаги узвийлиги тикланмагани; иқтисод ва ҳуқуқ бўйича битирувчилар ортиқча, инновацион соҳалар бўйича кадрлар етишмаслиги. Норматив-ҳуқуқий базадаги бўшлиқлар ҳам инновацияларни ривожлантиришга тўсиқ бўлади: тасодифий кашфиётлардан фойда паст чиқиши ёки мақсадли тадқиқотлар кутилган натижа бермаслиги мумкин. Инновацион таҳдид ва тўсиқларни аниқ ажратиш кўпинча қийин; ёндашувлар хилма-хиллиги сабабли баҳсли нуқталар сақланади.

Ўқув-илмий комплексларнинг яратилиши, рақобатбардош кадрлар тайёрлашдан ташқари, иқтисодиётнинг барқарор ривожланишига хизмат қилувчи технологияларнинг пайдо бўлишига ҳам замин яратади. Шу боис олийгоҳ ишлаб чиқариш йўналишлари, илмий тадқиқот ва таълимнинг методик маркази сифатида фаолият юритиши лозим: бу ерда тайёрланган мутахассислар тўғридан-тўғри корхоналарга, таълим ва тадқиқот марказларига йўналтирилади. Демак, корхона ва муассасаларнинг барқарор ривожланиши кўп жиҳатдан олийгоҳларда тайёрланаётган кадрлар сифатига боғлиқ. Шундан келиб чиқиб, олийгоҳларнинг моддий-техник базасини замон талабларига мос янгилаш ва юқори малакали кадрлар тайёрлаш механизмларини такомиллаштириш бугунги куннинг долзарб вазифаларидандир.

Материалларда белгилаб берилган стратегик устувор йўналишлар реалистик траекторияни чизмоқда: халқаро тажрибани инобатга олган поғонама-поғона инновацион ривожланиш моделини ишлаб чиқиш, «ортга қайтиш» хавфини олдини олиш, ишланма ва технологияларни кенг кўламда қўллаб-қувватлаш, барча тармоқларда инновацион фаоллик стимуллари қайта кўриб чиқиш, приклад тадқиқотларни ҳаммолиялаштириш ва инновацион инфратузилмани изчил шакллантириш. Бу ерда марказий роль — бир вақтнинг ўзида рақобатбардош кадр тайёрлайдиган ва тадқиқот натижаларини жорий этишгача етказа оладиган методик-тадқиқот маркази сифатидаги олийгоҳларга тегишли.

Амалиёт учун хулоса шундай: декларациядан барқарор натижаларга ўтишга зарур «бир пакет» келишилган чоралар керак — (1) инновацион цикл иштирокчиларининг институционал мувофиқлашуви; (2) НИОКРга инвестициялар ва бизнес билан ҳаммолиялаш механизмини ошириш; (3) иқтисодиёт талаби асосида «сквозной» таълим траекториялари ва мақсадли тайёргарлик дастурларини қуриш; (4) олийгоҳ ва ИТИларнинг моддий-техник базасини янгилаш; (5) интеллектуал мулк натижаларини ҳимоя қилиш ва технология трансфери тезлашуви учун ҳуқуқий муҳитни мустаҳкамлаш; (6) натижага йўналтирилган индикаторлар тизими (ЯИМда НИОКР улуши, нашрлар ва патентлар, технология экспорти ҳажми, юқори технологияли секторларга жойлашган битирувчилар улуши).

Шу тариқа инновацион стратегия операцион контурга эга бўлади: инсон марказли кадр тайёргарлиги, институционал жиҳатдан қўллаб-қувватланган интеграция ва «билим → технология → ишлаб чиқариш» тўлиқ циклининг молиялашуви. Ушбу мантиқни амалга ошириш университет ва тадқиқот ташкилотларини ҳақиқий ўсиш нуқтасига айлантиради, иқтисодиётни эса барқарор қўшимча қиймат яратадиган билимлар иқтисодиётига олиб чиқади.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Рахимов Ф.Х., Дусмухамедова М.Х. Таълим, фан ва ишлаб чиқариш ҳамкорлигидаги инновациялар ворисийлик сифатида. Замонавий таълим. 2015 й. №10, 12-19 бетлар.
2. Усмонов Б.Ш., Рахимов Ф.Х., Дусмухамедова М.Х. Таълим, фан ва ишлаб чиқариш инновацион корпоратив ҳамкорлиги янги босқичда. Тошкент: Таълим, фан ва инновация. №1, 2016 й., 6-9 бетлар.
3. Усмонов Б.Ш. Ривожланган давлатларда олий таълим тизими. Таълим, фан ва инновациялар. 2015 й. №1.
4. Усмонов Б.Ш., Рахимов Ф.Х. Таълим, фан ва ишлаб чиқариш ўзаро инновацион ҳамкорлиги ривожланишининг гаровидир. Таълим, фан ва инновациялар. 2015 й. №3, 6-10 бетлар.
5. Усмонов Б.Ш., Қодиров М.Қ., Элтазаров Ж.Д. Инсон капиталининг шаклланишида таълим ва илм-фаннинг роли. - Тошкент. "Фан ва технология", 2015й.
6. Усмонов Б.Ш., Рахимов Ф.Х., Дусмухамедов М.Х. Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси ва инновацион ҳамкорлик.Т.: Adabiyot uchqunlari. 2017й. -75 бет .
7. Исроилов Б.И. Таълим тизимида инновацион корпоратив ҳамкорликни ривожлантиришда иқтисодий механизмлар ролини ошириш. ТМИ, ИАК, 2016 й., 26 март.